

УДК 739, 902

Іванова Тетяна Дмитрівна

аспірантка кафедри мистецтвознавчої експертизи,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна)
tatatanja13@ukr.net

Tetiana D. Ivanova

Postgraduate of the Department of Art Expertise,
The National Academy of Managerial Staff
of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine)

**АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ З УКРАЇНИ
– ДАВНЬОРУСЬКІ ПРИКРАСИ КІНЦЯ X – ПОЧАТКУ XIII СТОЛІТЬ, У КОЛЕКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО
РОСІЙСЬКОГО МУЗЕЮ В САНКТ-ПЕТЕРБУРГІ**

**ARCHEOLOGICAL FINDS FROM UKRAINE – OLD RUTHENIAN JEWELRY OF THE LATE 10TH –
EARLY 13TH CENTURIES IN THE COLLECTION OF THE STATE RUSSIAN MUSEUM IN ST. PETERSBURG**

Анотація

Ювелірне мистецтво Київської Русі належить до найкращих середньовічних видів мистецтв. Київські ювеліри прославилися своєю майстерністю, їхні роботи є впізнаваними серед інших виробів. Найбільший успіх київських майстрів ювелірної справи припадає на X – поч. XIII ст. – період, коли існувало двовір'я, що простежується на багатьох тогочасних прикрасах. Прикладом цього може правити виставка, що відбулася у 2015–2016 рр. в Державному російському музеї в Санкт-Петербурзі. З-поміж багатьох знахідок скарби з України заслуговують на особливу увагу.

Ключові слова: давньоруські скарби, ювелірні вироби, прикраси, колекції.

Abstract

The jewelry of Kyivan Rus is one of the best finds of medieval art. Kyivan jewelers were famous for their craftsmanship and their work is recognizable among other products. The greatest success of Kyivan jewelers dates back to the 10th – early 13th centuries, the period of 'double faith', which left traces on many decorations of the time. For an example, this can be seen from the exhibition held in 2015–2016 at the State Russian Museum in St. Petersburg. Among many findings the treasures from Ukraine are of special interest.

Key words: Old Ruthenian treasures, jewelry, decorations, collections.

У 1859 р. в Санкт-Петербурзі створили Імператорську археологічну комісію (ІАК), що протягом 1859–1919 рр. керувала археологічними дослідженнями в Російській імперії. Для збереження виявлених археологічних знахідок ІАК купувала їх та передавала до Ермітажу в м. Санкт-Петербурзі. Такою була й доля деяких скарбів ювелірних виробів X – першої пол. XIII ст., що походили з території України. Нині вони повністю чи частково¹ зберігаються в Державному Російському музеї в Санкт-Петербурзі. Деякі із означених скарбів із 16 грудня 2015-го до 16 травня 2016 р. експонувалися на виставці “Скарби Давньої Русі в зібранні Російського музею” у філіалі Державного російського музею – Михайлівському замку (Санкт-Петербург)²; Чернігівський скарб із зібрання М. П. Боткіна³, Київський скарб 1887 р.⁴; Київський скарб 1889 р.⁵; Київський скарб 1893 р.⁶; Сахнівський скарб 1900 р.⁷; Переяславський скарб 1884 р.⁸. На виставці також були представлені знаряддя праці давньоруських ювелірів.

Однією із найвідоміших давньоруських прикрас вважається двобічна золота підвіска-амулет – т. зв. “змійовик” (інв. № Державного російського музею – БК–2746)⁹, у 1821 р. знайдений біля с. Білоуса на Чернігівщині (рис. 1). У цій прикрасі поєдналися християнська та язичницька символіки. На чільному боці зображено покровителя київських князів

1 Чимало ювелірних виробів зі скарбів українського походження зберігається в Національному музеї історії України та його філії – Музеї історичних коштовностей України.

2 Клады Древней Руси в собрании Русского музея / [Электронный ресурс]: Русский музей / Михайловский замок. – Режим доступа: <http://rsmuseum.ru/mikhailovsky-castle/exhibitions/treasures-of-ancient-russia-in-the-russian-museum-collection/> (дата обращения: 14.12.2019). – Название с экрана.

3 Новаковская-Бухман С. М. Клады Древней Руси в собрании Русского музея: Альбом. – Санкт-Петербург: Palace Editions, 2015. – С. 20 (серия “Альманах. Государственный русский музей (Санкт-Петербург, Россия)”. Вып. 457).

4 Корзухина Г. Ф. Русские клады IX–XIII вв. / АН СССР. Ин-т истории материальной культуры. – Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1954. – [скарб] 102. – С. 119–120; Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 27.

5 Корзухина Г. Ф. Указ. соч. – [скарб] 99. – С. 118–119; Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 33.

6 Корзухина Г. Ф. Указ. соч. – [скарб] 94. – С. 116; Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 40.

7 Корзухина Г. Ф. Указ. соч. – [скарб] 127. – С. 131; Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 38.

8 Корзухина Г. Ф. Указ. соч. – [скарб] 146. – С. 136; Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 68.

9 Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 7.

архангела Михаїла в супроводі написів “МХИЛЬ” та “АГИОС АГИОС АГИОС...” (“Свят, свят, свят...”). З іншого боку зображено медузу Горгону в супроводі надпису “Господи допоможи рабу своєму Василю. Амінь” та напису грецькою мовою¹⁰.

Київський скарб 1887 р. виявили 19 листопада 1887 р. під час будівельних робіт на території Михайлівського монастиря поблизу архієрейського дому в керамічній посудині на глибині бл. 142 см. Після придбання скарбу в 1887 р. ІАК за 3000 рублів він у жовтні 1888 р. надійшов до Ермітажу, а в 1930 р. – до Державного російського музею¹¹.

До скарбу входили пара золотих колтів (інв. №№ БК–2767 та БК–2768); рясна з емалевими зображенням птахів та рослинним орнаментом (інв. № БК–2769); золоте очілля (інв. № БК–2771); золоте сканне намисто¹² (інв. № БК–2770); підвіска “сіонець”, 163 невеликі золоті кільця (інв. № БК–2772)¹³.

Два золоті колти¹⁴ (рис. 2) виготовлені в техніці гарячої емалі. З одного боку на них зображені сирини, між ними в колі міститься дерево життя; з іншого – композиція із сегментів, кола та трикутників. На одному з колтів збереглися нанизані перлини, на другому залишилися кільця, які пронизувала така сама низка. Золоті рясна (рис. 3) виготовлені із 20 опуклих круглих золотих емалевих пластин із орнаментом та зображеннями птахів. Очілля виготовлене в техніці тиснення (рис. 4), кожна з його 22 дужок прикрашена філігранним дротом, а дві бокові – емалевим рослинним орнаментом. Намисто із 41 золотої намистини (рис. 5)¹⁵ деякі дослідники визначають як рясна, до яких підвішували колти, або “сіонці”, яких, імовірно, було два.

Один із найвідоміших скарбів – **Київський 1889 р.**, знайшли 20 квітня під час земляних робіт у садибі М. Гребеновського у пров. Троїцькому на глибині бл. 107 см. 15 жовтня того самого року його за 6000 рублів придбала ІАК і в листопаді 1889 р. передала до Ермітажу. 13 травня 1930 р. скарб (за винятком шести срібних злитків київського типу, які залишилися в Ермітажі) надійшов до Державного російського музею¹⁶.

До скарбу входили: золота діадема (інв. № БК–2756), сім (дев'ять?) срібних монетних гривень “київського типу” (інв. № БК–2716); вита золота гривна (інв. № БК–2762), вита срібна гривна (інв. № БК–2718), золотий гладенький браслет із потовщеною серединою (інв. № БК–2761), срібний витий браслет (інв. № БК–2704), золотий перстень зі вставкою (інв. № БК–2760), золотий перстень-печатка (інв. № БК–2759), 13 срібних цілих та фрагментованих колодочок від намиста, мережаний бордюр срібного колта, фрагменти срібних сережок¹⁷ та два золоті візантійські соліди імператорів Комнінів: Олексія I (1081–1118) (інв. № БК–2757) та Іоанна (1118–1143) (рис. 9) (інв. № БК–2758)¹⁸.

Діадема з Київського скарбу 1889 р. (рис. 6) є однією з унікальних давньоруських прикрас¹⁹. На ній зображено Дієсусний чин²⁰. Діадема складається із семи кіотців, на яких на повен зріст зображено святих: Ісуса Христа, Божу Матір, Іоанна Предтечу, архангелів Михаїла та Гавриїла, апостолів Петра та Павла. Емалевий надпис “ПАВЪЛЬ” свідчить про руське, а не візантійське походження²¹. Один із перснів скарбу прикрашений вставкою з яшми (рис. 7), а золотий перстень-печатка (рис. 8) має заглиблене зображення архангела Михаїла²².

Сахнівський скарб 1900 р. виявили у двох горщиках на городищі Дівоча Гора біля с. Сахнівки Канівського повіту Київської губернії (за іншою версією – в Києві). Майже всі предмети з нього зберігаються в Музеї історичних коштовностей України, а в Державному російському музеї містяться прикраси, що походять із зібрання М. П. Боткіна²³: золоті рясна з емалевими зображеннями (рис. 10) (інв. № БК–3271) та дві пари золотих тринамистинних скроневих кілець (рис. 11) (інв. № № БК–2723, 2724); (рис. 12) (інв. № № БК–2727, 2728).

Київський скарб 1893 р. знайшли 28 квітня під час земляних робіт на розі вул. Мало-Володимирівської та Стрітенської в керамічній посудині²⁴. В серпні 1894 р. скарб надійшов до ІАК, яка передала його до Ермітажу, звідки в 1930 р. він потрапив до Державного російського музею²⁵. Скарб складався зі срібного колта з мереживним обрамленням, декорованого гравійованим зображенням лілеї (рис. 13) (інв. № БК–3319), браслета-обруча із гравійованими зображеннями птахів та грифонів (рис. 14) (інв. № БК–3320), чотирьох пар тринамистинних скроневих кілець (рис. 15) (інв. № № БК–2639, 3315, 3316, 3317)²⁶.

10 Николаева Т. В., Чернецов А. В. Древнерусские амулеты-змеевики. – Москва: Наука, 1991. – С. 49–58.

11 Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 27.

12 Кондаков Н. П. Русские клады: исследование древностей великокняжеского периода. – Санкт-Петербург: Издание Императорской археологической комиссии, 1896. – С. 14.

13 Корзухина Г. Ф. Указ. соч. – [скарб] 102. – С. 119–120.

14 Древности Приднепровья / Собр. Б. И. и В. Н. Ханенко. – Вып. 5: Эпоха славянская (VI–XIII в.). – Киев: [Фототипия и тип. С. В. Кульженко], 1902. – Таб. XXXL; Каргер М. К. Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. – Т. 1. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1958. – Таб. LXVII.

15 Каргер М. К. Указ. соч. – Таб. XLV.

16 Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 33.

17 Кондаков Н. П. Указ. соч. – С. 138–139.

18 Кондаков Н. П. Указ. соч. – С. 139; Корзухина Г. Ф. Указ. соч. – С. 118–119.

19 Рябцева С. С. Древнерусские женские парадные головные уборы (диадемы и очелья) // Stratum plus. – № 5. – 2001–2002. – С. 337; Каргер М. К. Указ. соч. – Таб. LXVI.

20 Рыбаков Б. А. Русское прикладное искусство X–XIII вв. – Ленинград: Аврора, 1971. – С. 28.

21 Там же.

22 Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 33.

23 Там же. – С. 38.

24 Каргер М. К. Указ. соч. – С. 418.

25 Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 40.

26 Кондаков Н. П. Указ. соч. – С. 140.

Переяславський скарб 1884 р. виявили у дворі переяславської єврейської лікарні на вул. Поліцейській під час земляних робіт. До скарбу входили срібні та золоті сережки київського типу, срібний колт, ланцюги тощо. В лютому 1885 р. ІАК придбала предмети скарбу за 45 рублів і в лютому 1890 р. передала їх до Ермітажу, звідки в 1930 р. вони надійшли до Державного російського музею²⁷. В Державному російському музеї зберігаються три золоті скроневі кільця (рис. 16) (інв. № БК–2745), три срібні тринамистинні скроневі кільця (рис. 17) (інв. № № БК–2669, 2670, 2674) та срібний колт із мереживним обрамленням, гравіюванням та чорнінням (рис. 18) (інв. № БК–2672а,б).

Чернігівський скарб із зібрання М. П. Боткіна складався із 70 срібних різночасових виробів²⁸, зокрема, семи предметів давньоруського часу: двох масивних ланцюгів із головами драконів (рис. 19 та 20) (інв. № № БК–2609, 3275) та п'яти витих срібних браслетів (рис. 21 та 22) (інв. № № БК–2611, 2612, 2613, 2628, 2629).

Прикраси з різних скарбів потрапили до Державного російського музею із приватних колекцій, зокрема, зібрання М. П. Боткіна: перстень-печатка із зображенням лева (друга пол. XII ст., Київ) (інв. № БК–2785); золоті парні колти із зображенням птахів (перша пол. XII ст., Київ) (інв. № № БК–2776, 2777); мідні парні колти XII ст. (інв. № № ДРА–812, 813); золоті намистини (XII ст., Київ) (інв. № БК–2779); золоте очілля (XII ст., Київ) (інв. № БК–2787); скроневі персневидні кільця (XII ст., Київ) (інв. № БК–2788); золоті намистини (XII ст., Київ) (інв. № БК–2780); золотий перстень із князівським знаком (інв. № БК–3677); мідний хрест-енколпійон (інв. № ДРА–1470)²⁹.

На виставці були представлені і вирізьблені з каменю формочки для відливання ювелірних прикрас, у 1894 р. виявлені В. В. Хвойкою на Флорівській горі в Києві. Серед них – ливарні форми для відливання колтів (інв. № № ДРА–704, 709, 882), дрібних деталей виробів (інв. № ДРА–696), персня (інв. № ДРА–698) та щитка для персня (інв. № ДРА–708)³⁰.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Древности Приднепровья / Собр. Б. И. и В. Н. Ханенко. – Вып. 5: Эпоха славянская (VI–XIII в.). – Киев: [Фототипия и тип. С. В. Кульженко], 1902. – 63 с.
2. Каргер М. К. Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. – Т. 1. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1958. – 564 с.
3. Клады Древней Руси в собрании Русского музея / [Электронный ресурс]: Русский музей / Михайловский замок. – Режим доступа: <http://rusmuseum.ru/mikhailovsky-castle/exhibitions/treasures-of-ancient-russia-in-the-russian-museum-collection> (дата обращения: 14.12.2019). – Название с экрана.
4. Кондаков Н. П. Русские клады: исследование древностей великокняжеского периода. – Санкт-Петербург: Издание Императорской археологической комиссии, 1896. – 234 с.
5. Корзухина Г. Ф. Русские клады IX–XIII вв. / АН СССР. Ин-т истории материальной культуры. – Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1954. – 157 с.
6. Николаева Т. В., Чернецов А. В. Древнерусские амулеты-змеевики. – Москва: Наука, 1991. – 124 с.
7. Новаковская-Бухман С. М. Клады Древней Руси в собрании Русского музея. – Санкт-Петербург: Palace Editions, 2015. – 96 с. (серия “Альманах. Государственный русский музей (Санкт-Петербург, Россия)”. Вып. 457).
8. Рыбаков Б. А. Русское прикладное искусство X–XIII вв. – Ленинград: Аврора, 1971. – 118 с.
9. Рябцева С. С. Древнерусские женские парадные головные уборы (диадемы и очелья) // Stratum plus. – № 5. – 2001–2002. – С. 334–354.

REFERENCES

1. Drevnosti Pridneprovya / Sbr. B. I. i V. N. Khanenko. – Vyp. 5: Epokha slavyanskaya (6–13 v.). – Kiev: [Fototipiya i tip. S. V. Kulzhenko], 1902. – 63 s.
2. Karger M. K. Drevniy Kiev. Ocherki po istorii materialnoy kultury drevnerusskogo goroda. – T. 1. – Moskva-Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1958. – 564 s.
3. Klady Drevney Rusi v sobranii Russkogo muzeya / [Elektronnyi resurs]: Russkiy muzey / Mikhailovskiy zamok. – Rezhim dostupa: <http://rusmuseum.ru/mikhailovsky-castle/exhibitions/treasures-of-ancient-russia-in-the-russian-museum-collection> (data obrascheniya: 14.12.2019). – Nazvanie s ekrana.
4. Kondakov N. P. Russkie klady: issledovanie drevnostey velikoknyazheskogo perioda. – Sankt-Peterburg: Izdanie Imperatorskoy arkheologicheskoy komissii, 1896. – 234 s.
5. Korzukhina G. F. Russkie klady 9–13 vv. / AN SSSR. In-t istorii materialnoy kultury. – Moskva-Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1954. – 157 s.
6. Nikolaeva T. V., Chernetsov A. V. Drevnerusskie amulety-zmeeviki. – Moskva: Nauka, 1991. – 124 s.
7. Novakovskaya-Bukhman S. M. Klady Drevney Rusi v sobranii Russkogo muzeya. – Sankt-Peterburg: Palace Editions, 2015. – 96 s. (seriya “Almanakh. Gosudarstvennyi russkiy muzei (Sankt-Peterburg, Rossiya)”. Vyp. 457).
8. Rybakov B. A. Russkoe prikladnoe iskusstvo 10–13 vv. – Leningrad: Avrora, 1971. – 118 s.
9. Ryabtseva S. S. Drevnerusskie zhenskie paradnye golovnye ubory (diademy i ochelya) // Stratum plus. – № 5. – 2001–2002.

²⁷ Корзухина Г. Ф. Указ. соч. – [скарб] 146. – С. 136; Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 68.

²⁸ Новаковская-Бухман С. М. Указ. соч. – С. 20.

²⁹ Там же. – С. 71–89.

³⁰ Там же. – С. 90–93.

– S. 334–354.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Золотий “змійовик”. XI ст. Чернігівщина.

Рис. 2–5. Київський скарб 1887 р.

Рис. 6–9. Київський скарб 1889 р.

Рис. 10–12. Сахнівський скарб 1900 р.

Рис. 13–15. Київський скарб 1893 р

Рис. 16–18. Переяславський скарб 1884 р.

Рис. 19 – 22. Чернігівський скарб.

Рис. 23–28. Прикраси із різних скарбів.

Рис. 29. Ювелірний інструментарій: ливарні форми. Київ, Флорівська гора.

Рис. 1, 2а

Рис. 26, 3, 4

Рис. 5, 6б, 6а

Рис. 7, 8, 9а, 9б, 6в

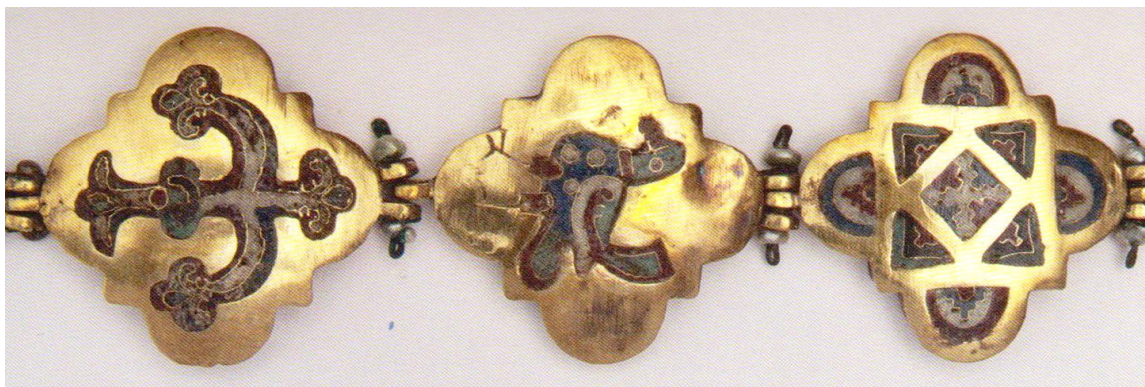

Рис. 10а, 10б, 11

Рис. 12а, 12б, 13, 14

Рис. 15а, 15б, 16а, 16б, 16в, 17

Рис. 18, 21б, 20, 19, 21а

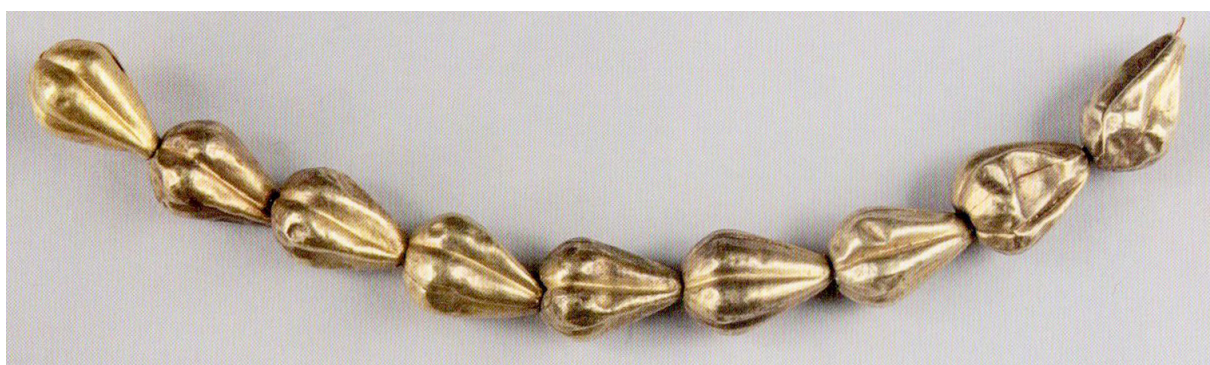

Рис. 22б, 23, 24, 25,
26а, 26б

Рис. 27а, 27б, 28, 29а

Рис. 29б, 29в, 29г, 29д

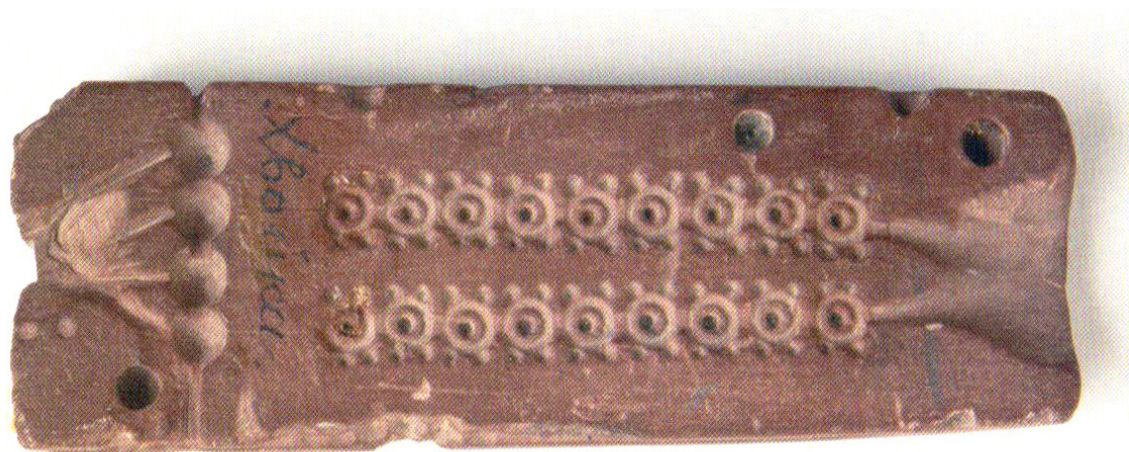
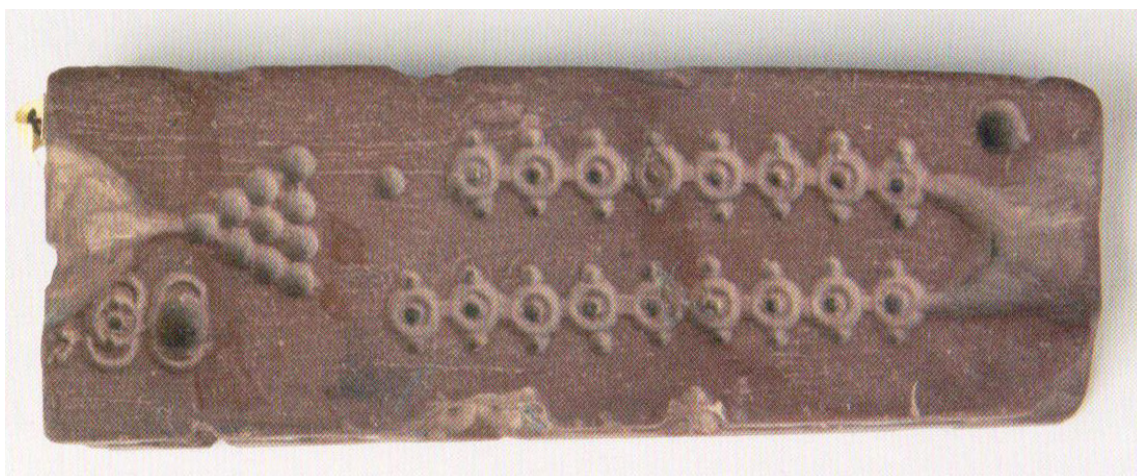

Рис. 29ж, 29з, 29и